

**SAMARQAND VILOYATIDA CHAKANA SAVDO XIZMATLARINI
RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION VA TASHKILIY-IQTISODIY
MEXANIZMLARI**

Axatov Norbek Yarash o‘g‘li
Oriental universiteti magistranti

Annotatsiya. *Maqolada Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlarini rivojlantirishning innovatsion va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari ilmiy-amaliy jihatdan asoslandi. Tadqiqotda turistik-savdo klasterlarini shakllantirish, elektron savdo platformalarini integratsiya qilish, vending va omnikanal savdo formatlarini kengaytirish, xizmat sifatidagi bo‘shliqlarni qisqartirish hamda chakana savdo korxonalari raqobatbardoshligini integral baholash yo‘nalishlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlari alohida savdo obyektlari yig‘indisi sifatida emas, balki turizm, logistika, raqamli to‘lovlar, mahalliy ishlab chiqarish va iste‘molchi tajribasi bilan bog‘langan yagona boshqaruv konturi sifatida rivojlantirilishi lozim. Maqolada “klaster + raqamli platforma + integral baholash + davlat-xususiy sheriklik” kombinatsiyasiga asoslangan model taklif qilindi.*

Kalit so‘zlar: *chakana savdo, innovatsion mexanizm, turistik-savdo klasteri, elektron tijorat, vending, omnikanal savdo, raqobatbardoshlik, integral baholash, Samarqand viloyati.*

Abstract. *The article substantiates innovative and organizational-economic mechanisms for developing retail trade services in the Samarkand region. The study focuses on tourism-trade clusters, digital marketplace integration, vending, omnichannel trade, service quality gap reduction, and an integral competitiveness assessment system. The paper proposes a combined model based on cluster development, digital platforms, integral evaluation and public-private partnership.*

Keywords: *retail trade, innovation mechanism, tourism-trade cluster, e-commerce, vending, omnichannel trade, competitiveness, integral assessment, Samarkand region.*

Kirish

Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlari sohasini rivojlantirishning keyingi bosqichi savdo obyektlari sonini oddiy ko‘paytirish bilan emas, balki savdo infratuzilmasini innovatsion boshqarish, turizm va xizmatlar sohasi bilan integratsiyalash, elektron tijoratni kengaytirish hamda korxonalar raqobatbardoshligini tizimli baholash bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston

taraqqiyot strategiyasida hududlarni kompleks rivojlantirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va xizmatlar sohasini kengaytirish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan.[1]

Mavzuning dolzarbligi Samarqand viloyatining respublika va Markaziy Osiyo miqyosidagi turistik markaz sifatidagi o‘rni bilan bog‘liq. Turistlar oqimi, aholining xarid qobiliyati, shahar atrofida yangi turar joy massivlari va savdo markazlarining shakllanishi chakana savdo xizmatlariga bo‘lgan talabni oshirmoqda. Shu bilan birga, tumanlar o‘rtasidagi infratuzilmaviy tafovut, elektron savdo platformalarining yetarli integratsiyalanmagani, uyushmagan savdo ulushi va xizmat sifati bo‘yicha yagona baholash tizimining sustligi sohani strategik boshqarishni murakkablashtirmoqda.

Savdo va xizmat ko‘rsatish sohasida hisob-kitoblarni raqamlashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish hamda jamoatchilik nazoratini kuchaytirish bo‘yicha davlat siyosati ham chakana savdoni modernizatsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi.[2] Xususan, ko‘chma savdo va savdo avtomatlari orqali chakana savdo faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga oid qarorlar vending va avtomatlashtirilgan savdo shakllarini rivojlantirish uchun huquqiy asos yaratadi.[3]

Maqolaning maqsadi Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlarini rivojlantirishning innovatsion va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini asoslash, turistik-savdo klasteri, elektron savdo platformalari, vending, omnikanal savdo va integral raqobatbardoshlik baholash tizimini amaliyotga joriy etish yo‘llarini ishlab chiqishdan iborat.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, chakana savdo xizmatlari alohida korxonalar faoliyati sifatida emas, balki hududiy iqtisodiyot, turizm oqimi, raqamli to‘lovlar, logistika, iste‘molchi tajribasi va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini birlashtiruvchi yagona boshqaruv konturi sifatida talqin qilinadi.

Metodlar

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli tahlil, strategik rejalashtirish, iqtisodiy -statistik qiyoslash, ekspert baholash, integral ko‘rsatkichlar usuli, SWOT/PESTEL elementlari va stsensariyli yondashuv tashkil etdi. Maqolada Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha magistrlik dissertatsiyasida ilgari surilgan turistik -savdo klasteri, raqamli platforma, vending va raqobatbardoshlikni integral baholash g‘oyalari konseptual baza sifatida olindi.[4]

Sohani rivojlantirish mexanizmlarini asoslashda uch blokli metodik yondashuv qo‘llandi:

1. Hududiy diagnostika — xizmatlar hajmi, savdo obyektlari zichligi, turizm oqimi, aholi jon boshiga xizmatlar hajmi va tumanlar kesimidagi tafovutlar aniqlanadi.
2. Innovatsion yechimlar — marketplace, QR/POS to‘lovlar, CRM, omnikanal savdo, vending va yetkazib berish tizimlari baholanadi.

3. Institutsional mexanizm — me‘yoriy-huquqiy sharoit, davlat-xususiy sheriklik, soliq shaffofligi va monitoring tizimi ko‘rib chiqiladi.

Korxonalar raqobatbardoshligini baholashda integral ko‘rsatkichdan foydalanish taklif etiladi:

$$I_r = \sum a_{jr} \times R_{jk}$$

Bu yerda:

I_r — raqobatbardoshlikning integral ko‘rsatkichi;

a_{jr} — indikatorning vazn koeffitsiyenti;

R_{jk} — baholanayotgan ko‘rsatkichning normallashtirilgan qiymati.

Ushbu yondashuv moliyaviy salohiyat, savdo salohiyati, tovarlar raqobatbardoshligi, mehnat salohiyati, moddiy-texnik salohiyat va brend raqobatbardoshligini yagona indeksga jamlaydi. Raqobat ustunligi nazariyasida korxonalar muvaffaqiyati xarajatlari, differentsiatsiya va bozor pozitsiyasini boshqarish bilan bog‘liq ekani ta‘kidlanadi.[5]

Samarqand shahri turistik-savdo klasterining markaziy yadrosi sifatida qaralishi mumkin. Registon, Shohi Zinda, Go‘ri Amir, Siyob bozori va yirik mehmonxonalar atrofida suvenir savdosi, milliy mahsulotlar, oziq-ovqat, hunarmandchilik va xizmat ko‘rsatish obyektlarini yagona sifat standarti asosida integratsiyalash turistik xarajatlarni hudud ichida ushlab qolish imkonini beradi.

Samarqand viloyati chakana savdo xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha klaster¹ zonalari

Klaster zonasi	Ixtisoslashuv	Asosiy mexanizm	Kutilayotgan samara
Samarqand shahri	Turistik-savdo xizmatlari	Sifat standarti, elektron to‘lov, suvenir va milliy mahsulotlar brendi	Turistik xarajatlarni hududda ushlab qolish
Urgut tumani	Savdo-logistika va ulgurji-chakana almashinuv	Ombor, elektron katalog, yetkazib berish va marketplace	Tovar oqimi va hududlararo savdo ko‘payishi
Toyloq tumani	Shahar atrofi xizmatlari	Mini-market, mobil savdo, omnikanal buyurtma	Aholiga yaqin savdo xizmati
Samarqand tumani	Transport xizmatlar integratsiyasi va	Yo‘lbo‘yi servis, QR/POS to‘lovlar, logistika	Savdo va transport xizmatlari uyg‘unlashuvi

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Urgut tumani savdo-logistika klasteri sifatida rivojlantirilishi maqsadga muvofiq. Tumanda an’anaviy savdo bozorlari, ishlab chiqarish salohiyati va hududlararo savdo aloqalari mavjud. Urgutda elektron katalog, ombor-logistika markazi, ulgurji-chakana integratsiya va to‘lov tizimlarini rivojlantirish viloyat savdo zanjirining barqarorligini oshiradi.

Toyloq va Samarqand tumanlari shahar atrofidagi tez o‘sayotgan xizmat zonalari sifatida alohida ahamiyatga ega. Bu hududlarda mini-marketlar, avtomatlashtirilgan savdo shoxobchalari, mobil savdo, elektron buyurtma punktlari va mahalla xizmat markazlarini rivojlantirish aholi uchun yaqin va qulay savdo xizmatlarini yaratadi.

Chakana savdo xizmatlarini raqamlashtirishdir. Bunda mahalliy marketplace yaratish, savdo obyektlarini yagona elektron katalogga kiritish, POS va QR to‘lovlarni ommalashtirish, CRM va mijozlar bazasi bilan ishlash, onlayn buyurtma hamda yetkazib berish xizmatlarini rivojlantirish nazarda tutiladi. Savdo va xizmat ko‘rsatish sohasida hisob-kitoblar tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish davlat siyosatining alohida yo‘nalishi sifatida belgilangan.[8]

Elektron savdo platformasi faqat mahsulot sotish vitrinasidan iborat bo‘lmasligi kerak. U savdo statistikasi, ombor qoldiqlari, xaridorlar fikri, yetkazib berish holati, narx monitoringi va soliq-fiskal integratsiyani qamrab olgan kompleks tizim bo‘lishi lozim. Shunda raqamli savdo “onlayn do‘kon” darajasidan chiqib, hududiy iqtisodiy boshqaruv instrumentiga aylanadi.

Vending va avtomatlashtirilgan savdo formatlarini kengaytirishdir. Vending apparatlari turistlar ko‘p yuradigan hududlar, transport tugunlari, oliy ta‘lim muassasalari, savdo markazlari va yirik ishlab chiqarish obyektlarida 24/7 rejimida xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Ko‘chma savdo va savdo avtomatlari orqali chakana savdo faoliyatini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha qaror ushbu yo‘nalishni rivojlantirish uchun bevosita huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi.[9]

Taklif etilayotgan mexanizmlar natijasida Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlari nafaqat hajm jihatdan, balki sifat, shaffoflik va raqobatbardoshlik jihatidan ham yangi bosqichga ko‘tarilishi mumkin. Dissertatsiyada keltirilgan prognoz yondashuvlariga ko‘ra, innovatsion va klaster mexanizmlari tizimli joriy qilinsa, 2027-yilga borib mintaqada chakana savdo aylanmasi bazaviy 2023-yilga nisbatan 13,4 foizga oshishi mumkin.

Muhokama

Taklif etilgan mexanizmlarni amaliyotga tatbiq etishda birinchi muhim shart – institutsional muvofiqlashtirishdir. Chakana savdo alohida tadbirkorlar yig‘indisi sifatida emas, balki hokimlik, soliq organlari, turizm boshqarmasi, Savdo-sanoat palatasi, banklar,

logistika operatorlari va raqamli platformalar ishtirokidagi ko‘p subyektli tizim sifatida boshqarilishi kerak.

Ikkinchi shart – ma’lumotlar asosida qaror qabul qilishdir. Hududiy savdo obyektlari xaritasi, turizm oqimi, to‘lov usullari, mahsulot assortimentlari, narxlar va mijozlar qoniqishi bo‘yicha muntazam monitoring yuritilmasa, klaster va raqamlashtirish tashabbuslari kutilgan natija bermaydi. Shu bois viloyatda chakana savdo monitoringining yagona elektron panelini yaratish maqsadga muvofiq.

Uchinchi shart – kichik biznesni jarayonga faol qo‘shishdir. Samarqand viloyatida xizmatlar sohasida kichik tadbirkorlik ulushi yuqori bo‘lgani uchun har qanday raqamli transformatsiya dasturi kichik do‘konlar, oilaviy korxonalar, hunarmandlar va dehqon bozorlari ishtirokisiz cheklangan natija beradi. Ularga bepul yoki imtiyozli raqamli o‘quv kurslari, elektron katalogga kirish, subsidiyalangan POS-terminal va logistika xizmatlari kerak.

To‘rtinchi shart – turistik mahsulot va chakana savdo taklifini yagona brendga aylantirishdir. Samarqandga kelgan turist faqat obida ko‘rishi emas, balki mahalliy mahsulot xarid qilishi, milliy taom iste’mol qilishi, hunarmand bilan tanishishi va xaridni elektron to‘lov orqali qulay amalga oshirishi lozim. Bu jarayon savdo va turizm integratsiyasi orqali hududda qo‘shimcha qiymatni oshiradi.

Beshinchi shart — huquqiy aniqlik va ruxsat berish jarayonlarining soddaligi. Vending, ko‘chma savdo, elektron savdo va marketplace faoliyati bo‘yicha tadbirkor uchun tushunarli tartiblar mavjud bo‘lsa, yangi investitsion loyihalar tezroq paydo bo‘ladi. Aks holda, innovatsion formatlar noaniqlik sabab sekin rivojlanadi. O‘zbekiston Respublikasida chakana savdo qoidalari Vazirlar Mahkamasining 75-son qarori bilan tartibga solingan bo‘lib, savdo faoliyatini modernizatsiya qilishda ushbu qoidalarni raqamli va avtomatlashtirilgan savdo formatlariga mos qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.[10]

Biroq taklif etilgan mexanizmlar bilan bog‘liq xavflar ham mavjud. Raqamli platforma monopoliyalashib qolsa, kichik tadbirkorlar uchun kirish xarajatlari oshishi mumkin. Savdo klasterlari faqat markaziy hududlarda yaratilsa, tumanlar o‘rtasidagi tafovut chuqurlashadi. Vending apparatlari nazoratsiz joylashtirilsa, sanitariya va shaharsozlik muammolari yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli har bir mexanizm monitoring, baholash va tartibga solish bilan birga joriy etilishi kerak.

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlarini rivojlantirishning maqbul modeli — “klaster + raqamli platforma + integral baholash + DXSh” kombinatsiyasidir. Mazkur model savdo hajmini oshirish bilan birga xizmat sifati, turistik jozibadorlik, soliq shaffofligi va hududiy muvozanatni ta’minlaydi.

Xulosa

Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlarini rivojlantirishning innovatsion va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari bir-biri bilan bog‘langan kompleks tizim sifatida shakllantirilishi lozim. Turistik-savdo klasteri, elektron savdo platformasi, vending, omnikanal xizmatlar, integral raqobatbardoshlik baholashi va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari alohida emas, balki yagona boshqaruv konturi doirasida ishlaganda yuqori natija beradi.

Turistik-savdo klasterlari Samarqand shahrida turizm oqimini, Urgutda savdo-logistika salohiyatini, Toyloq va Samarqand tumanlarida shahar atrofi xizmatlar bozorini samarali ishga solishi mumkin. Ushbu klasterlar mahalliy ishlab chiqaruvchi, hunarmand, savdo subyekti, mehmonxona, ovqatlanish korxonasi va logistika operatorini bitta qiymat zanjiriga bog‘laydi.

Raqamli platformalar chakana savdoning yangi infratuzilmasiga aylanishi kerak. Mahalliy marketplace, elektron katalog, POS/QR to‘lovlar, CRM tizimi, yetkazib berish xizmati va fiskal integratsiya savdo jarayonlarining shaffofligini oshiradi, xaridor uchun qulaylik yaratadi va tadbirkorlik subyektlarining bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Vending va avtomatlashtirilgan savdo formatlari Samarqand viloyatining turistik hududlari, transport uzellari, ta‘lim muassasalari va savdo markazlarida tezkor va 24/7 xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Buning uchun “savdo avtomati” tushunchasini amaliy tartibga solish, elektr ta‘minoti va fiskal integratsiya bo‘yicha aniq mexanizm ishlab chiqish zarur.

Raqobatbardoshlikni integral baholash modeli savdo korxonalarini faqat aylanma hajmi bo‘yicha emas, balki moliyaviy, savdo, tovar, mehnat, moddiy-texnik va brend salohiyati bo‘yicha kompleks baholash imkonini beradi. Bu esa boshqaruv qarorlarini aniq ko‘rsatkichlar asosida qabul qilishga xizmat qiladi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlari sohasini yuqori daromadli, shaffof, raqobatbardosh va turizm bilan integratsiyalashgan tarmoqqa aylantirish uchun klasterlash, raqamlashtirish va sifat monitoringi uzviy ravishda amalga oshirilishi lozim. Ushbu yondashuv hududning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi, kichik biznesni rag‘batlantiradi va aholiga ko‘rsatiladigan savdo xizmatlari sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 30-sentabrdagi PF-6318-son “Xizmatlar sohasini qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi PF-5813-son “Savdo va xizmat ko‘rsatish sohasidagi hisob-kitoblar tizimiga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ushbu sohada jamoatchilik nazoratini kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-iyundagi PQ-5136-son “Ko‘chma savdo faoliyatiga axborot texnologiyalarini joriy etish va savdo avtomati orqali chakana savdo faoliyati bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.

5. Samarqand viloyati statistika boshqarmasi. Samarqand viloyatida xizmatlar sohasining rivojlanishi. 2023-yil yanvar–iyun, dastlabki ma’lumotlar.

6. Axatov N.Y. Samarqand viloyatida chakana savdo xizmatlari sohasini rivojlantirishning asosiy yo‘llari. Magistrlik dissertatsiyasi. Oriental universiteti, Toshkent, 2026.

7. Sultanova N.U. Chakana savdo xizmatlari sohasida korxonalar raqobatbardoshligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi. PhD dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand, 2024.

8. O‘rinov Y.M. Chakana savdo korxonalarida xizmatlar sifatini baholash tizimini takomillashtirish. PhD dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand, 2024.

9. Abdug‘aniyev O.A., Normurodov U. Samarqand viloyatida savdo xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari. Journal of Marketing, Business and Management, 2022.